

ЕТНІЧНІ УПЕРЕДЖЕННЯ ЯК ДИСКУРСНО РЕЛЕВАНТНЕ ЯВИЩЕ

Куш Е. О.

Запорізькій національний технічний університет

У статті розглянуто структуру етнічних упереджень, визначено особливості структурно-семантичної організації упередженого дискурсу та мовні засоби вираження етнічних упереджень.

Ключові слова: етнічні упередження, дискурсно релевантне явище, структурно-семантична організація упередженого дискурсу, макроструктура, етнофобізм.

В статье рассматривается структура этнических предубеждений, определяются особенности структурно-семантической организации предубежденного дискурса и языковые средства выражения этнических предубеждений.

Ключевые слова: этнические предубеждения, дискурсно релевантное явление, структурно-семантическая организация предубежденного дискурса, макроструктура, этнофобизм.

The structure of ethnic prejudice, structural and semantic organization of prejudiced discourse, lingual means of expressing ethnic prejudice are considered in the article.

Keywords: ethnic prejudice, discourse relevant phenomenon, structural and semantic organization of prejudiced discourse, macrostructure, ethnophobia.

Дослідженню етнічних упереджень у лінгвістиці передував ряд соціально-психологічних розвідок цього явища, зумовлених розквітом гуманітарних наук про людину у ХХ столітті. Характеризуючи етнічні упередження як явище афективне, дослідники співвідносили його з негативними соціальними настановами [6, с. 188; 11, с. 12]. Одним із найважливіших питань теорії соціальної настанови є визначення її структури. Загальноновизнаною є тричленна структура, запропонована в 1947 році англійцем М. Смітом [цит. за 1, с. 111], яка складається з трьох компонентів: когнітивного (інформаційного або стереотипного), афективного (емоційно-оцінного) та конативного (регулятивного або компонента поведінки). Когнітивний компонент містить знання, уявлення про соціальний об'єкт; афективний – відображає емоційно-оцінне ставлення до нього; конативний – виражає потенційну готовність особистості реалізувати певну поведінку щодо соціального об'єкта.

Починаючи з 80-х років ХХ століття, етнічні упередження розглядають уже як певним чином організовані когнітивні структури [8; 9; 12; 13], а визначальним для їх аналізу стає вже не афективний, а когнітивний компонент. За Т. ван Дейком, якому належить провідна роль у дослідженні цього явища в лінгвістиці, етнічні упередження є когнітивними структурами, що формуються на основі поглядів, уявлень, переконань, стереотипів, цінностей людини як представника певної етносоціальної групи / спільноти [10, с. 21]. Наголошуючи на дискурсній природі етнічних упереджень, Т. ван Дейк указує, що їх слід пояснювати не лише через статичні когнітивні структури настанов, але й через динамічні процеси, що відбуваються в ситуаціях реального використання такого роду інформації в мовленнєвих або будь-яких інших взаємодіях у соціальному середовищі [9, с. 12]. Вивчаючи дискурсні процеси та механізми творення етносоціальної реальності, науковець відзначає, що саме дискурс стає основним алгоритмом засвоєння та передачі людиною етно- та соціокультурного досвіду, а етносоціальні образи та відносини є конструктами, що генеруються в дискурсній взаємодії [8, с. 165].

У запропонованій статті етнічні упередження розглядаються як дискурсно релевантне явище, оскільки природним середовищем їх конструювання та репродукування є дискурс як розумово-комунікативна діяльність індивідів і невід'ємний компонент їх соціальної взаємодії.

Лінгвістична інтерпретація етнічних упереджень стає можливою за умов урахування тих соціально-психологічних факторів і механізмів, які визначають особливості породження та сприйняття цього явища в дискурсі. У зв'язку із цим **завданнями** нашої статті є не тільки з'ясування мовних засобів вираження етнічних упереджень, але й, насамперед, визначення структури цього явища, що дає підставу дослідити особливості його дискурсної реалізації.

Поділяючи думку Т. ван Дейка, ми вважаємо, що етнічні упередження є особливим чином організованими когнітивними структурами [10, с. 22], кожен компонент яких виступає не як окрема характеристика або відособлена ознака, а як мережа опосередкованих відношень, що відображають особливості конструювання цього явища як єдиного цілого в дискурсі. Структури етнічних упереджень є когнітивно ускладненими. Це зумовлено присутністю в них не тільки специфічної інформації онтологічного плану, але й наявністю аксіологічних, оцінних фокусів.

Формування етнічних упереджень безпосередньо пов'язане з етнічною стереотипізацією – базовим процесом етносоціальної категоризації, у результаті якого утворюються етнічні стереотипи [5, с. 64]. Етнічні стереотипи є соціально детермінованими, узагальненими, емоційно насиченими, стійкими уявленнями про особливості соціокультурного існування етнічних груп, а також про моральні, розумові, фізичні та інші якості їх представників [7, с. 4]. Етнічні стереотипи поділяються на авто- та гетеростереотипи. Автостереотипи – це сукупність атрибутивних ознак про дійсні або уявні риси, притаманні власній етнічній групі, що виконують функцію її позитивно-ціннісної диференціації, оскільки, як правило, містять комплекс позитивних оцінок про неї. Гетеростереотипи являють собою оцінні, звичайно, негативні судження про інші етноси та їх представників. Гетеро- та автостереотипи взаємопов'язані, оскільки етнічна диференціація та ідентифікація завжди відбувається шляхом порівняння та протиставлення чужинців із представниками своєї нації та навпаки [4, с. 12]. На зміст гетеростереотипів впливають соціально-політичні та економічні умови розвитку етнічних груп та взаємостосунки між ними.

Етнічні упередження є оцінними конструктами, що базуються на гетеростереотипах і виражають ціннісне ставлення однієї етносоціальної спільноти до представників іншого етносу. Етнічні упередження виражають оцінку, що поділяється всіма або більшістю членів етнічної або будь-якої іншої етносоціальної групи [7, с. 5]. Суб'єктом оцінки, вираженої в упередженнях, може бути індивід як член етносоціальної групи та сама група або соціум загалом, під кутом зору яких відбувається оцінювання. Об'єктом оцінки виступають не лише іноземці чи представники етнічних меншин, але також реалії, пов'язані з особливостями їх соціокультурного існування.

Етнічні упередження відтворюють ієрархічно організовану модель етносоціальних відносин і є ідеологічними конструктами, що експлікують систему ціннісних, етноцентричних переконань та поглядів про іноземців, виражених у формах суспільної свідомості певної етносоціальної групи. Етноцентризм (від грец. *ethnos* – група, народ та лат. *centrum* – осередок, центр) є системою переконань та уявлень певного етносу, згідно з якими представники чужих націй сприймаються й оцінюються з позицій власної етнічної групи, яка вважається еталоном [4, с. 12]. Етноцентризм полягає не тільки в завищенні оцінок власного етносу, але й у негативному та стереотипному сприйнятті чужих етнічних груп. Ідеологія етноцентризму становить ієрархічно організовану когнітивну структуру, в основі якої перебуває групова схема, що ідентифікує представників “своєї” та “чужих” націй. Така ідентифікація здійснюється аксіологічними пропозиціями **МИ / СВОЇ: ХОРОШІ – ВОНИ / ЧУЖІ: ПОГАНІ; МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ** [10, с. 32].

Оскільки етнічні упередження базуються на гетеростереотипізованих уявленнях однієї етносоціальної групи про іншу, є оцінними й ідеологічними конструктами, що звичайно експлікують негативне ставлення до чужинців і віддзеркалюють систему етноцентричних

переконань представників певного етносу, ми вважаємо, що структура етнічних упереджень містить стереотипний (гетеростереотипи), оцінний (негативна оцінка) та ідеологічний (ідеологія етноцентризму) компоненти. Отже, під етнічними упередженнями ми розуміємо гетеростереотипізовані оцінні ідеологічні конструкти, що актуалізуються в процесах комунікації за допомогою мовних засобів.

Фрагменти етносоціальної дійсності, ціннісні, гетеростереотипізовані уявлення та переконання представників однієї нації про інші фіксуються мовними одиницями та позначаються насамперед на способах номінації іноземців. Відображення етнічних упереджень виявляється у використанні негативно-оцінних одиниць на позначення чужинців. Такі номінативні засоби є передусім етнофобізмами – етнімічними назвами, спрямованими на приниження та грубу образу іноземців [2, с. 233]. Зазначені ономастичні одиниці належать до стилістично зниженої лексики та сленгу і здобувають відповідні позначки в лексикографічних джерелах, наприклад:

Nigoricar – an offensive term for someone who is half Black and half Korean [14, p. 832];

Paki; Pakki (offensive) – a person from Pakistan [14, p. 871];

raghead (pejorative), (slang) – term used in derogation of Muslims, Arabs and some other groups who traditionally wear headdress such as a turban, keffiyeh or headscarf [14, p. 912].

Етнофобізми є емотивно-оцінними найменуваннями етносів. Негативна характеристика референтів закладена в конотативному компоненті семантики цих номінативних одиниць та неподільно пов'язана з їхнім денотативним компонентом. Відтворюючи складний асоціативний потенціал упереджених уявлень одного етносу про інший, ці етнімічні назви є засобами образного позначення іноземців, в основу творення яких покладено різноманітні номінативні моделі: скорочення вже існуючих етніміїв (*Jap* – японець; *Paki, Pakki* – пакистанець); їх морфологічні перетворення (*Amerasian* – американець азіатського походження; *Nigoricar* – мулат напівкорецького, напівафриканського походження); використання власних імен на позначення цілого етносу або його представників (*Dago від Diego* – іспанець, португалець, мексиканець; *Ivan* – росіянин); метафоричні (*aubergine* – афроамериканець, *goose* – євреї) та метонімічні (*raghead* – араб) переноси тощо [2, с. 233–234], наприклад: “*We don't want these ragheads to come. Otherwise we are risking to be stolen*” *Linch said* (17, p. 40).

У наведеному фрагменті роману Т. Парсонза “Чоловік та жінка” англієць Лінч не тільки презирливо називає мусульман чалмоголовими (*ragheads*), але й характеризує їх як небажаних гостей (*We don't want these ragheads to come*) та потенційних крадіїв (*Otherwise we are risking to be stolen*), що свідчить про упереджене ставлення до них.

Сферою функціонування етнофобізмів є насамперед неофіційне мовлення. Використання таких одиниць в інституційних видах дискурсу не тільки суперечить комунікативно-прагматичним нормам офіційного спілкування, але й є відкритим виявом ксенофобії, тобто ворожого та боязкого ставлення до чужинців, їх культури, релігії, традицій тощо. Саме тому політичні діячі, представники суспільних організацій, ЗМІ намагаються уникати використання етнофобізмів та будь-яких інших негативно-оцінних одиниць на позначення іноземців у своєму мовленні. Випадки вживання таких одиниць усе ж таки спостерігаються в дискурсі британських та американських політиків. Особливо це стосується мусульман та іноземців з країн Третього світу, наприклад: *The threat of ‘new jackals’ comes from abroad. Islamic representatives cannot reconcile with “the Western-secular universe”. That is why 52 innocent civilians were killed and 700 were injured several weeks ago. We all know who were terrorists, we all know where they were taught or come from* (19).

У зазначеному мовленнєвому фрагменті засобом номінації іноземців з ісламських країн слугує зоонім *new jackals*. Таке метафоричне позначення експлікує упереджене ставлення британського політика І. Тіркопфупа до цих чужинців, виявляє його асоціативні уявлення про них як ненависних до західної цивілізації людей. Крім негативно-оцінного зооніма,

про це свідчить і семантика речення, що, поряд з іншим, конкретизує релігійну належність відповідних референтів *Islamic representatives cannot reconcile with the “Western-secular universe”*, а також речення *We all know who were terrorists, we all know where they were taught or come from*.

Функціонування негативно-оцінних одиниць на позначення іммігрантів з країн Третього світу спостерігаємо в американському політичному дискурсі: *We have an underclass of people from the Third World countries, uneducated, ignorant and uncultured, who should be supported because of their refugee status* (18).

Засобами номінації іммігрантів з країн Третього світу в наведеному фрагменті дискурсу слугують не тільки негативно-оцінні лексеми *uneducated, ignorant and uncultured*, але й словосполучення *underclass of people from the Third World countries*. Використання вказаних одиниць дає змогу американському політику Б. Річу створити негативне уявлення про цих іммігрантів як осіб із низьким рівнем розвитку, культури, соціальним статусом.

Про упередженість до іноземців свідчить структурно-семантична організація дискурсу політиків, позначена відповідно макроструктурою “поляризації представників своєї та чужих націй” [10, с. 108]. Макроструктура є глобальною структурою організації дискурсу, призначеною для абстрактного семантичного опису його змісту [227, с. 41]. У дискурсі політичних діячів вона формується аксіологічними пропозиціями МИ / СВОЇ: ХОРОШІ – ВОНИ / ЧУЖІ: ПОГАНІ; МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ, а саме: *The British way is simply superior in key respects, for it creates the greatest freedom and prosperity for the greatest number of individuals. That is why they come and try to stay here. And that cultures that suppress individual freedom and keep millions of people in penury aren't just different, but inferior* (16).

Для надання характеристик британській нації, її культурі та способу життя Т. Горман використовує номінативні одиниці позитивно-оцінної семантики *superior, creates the greatest freedom and prosperity, the greatest number of individuals*. Характеристика чужинців відбувається в дискурсі політика за допомогою негативно-оцінних одиниць *that cultures that suppress freedom, keep people in penury, inferior*. Мовні засоби, які застосовує Т. Горман для номінації різних суспільств, утворюють антонімічні групи в цьому контексті: *the British way – that cultures; superior – inferior; creates freedom – suppress freedom; creates prosperity – keep millions of people in penury; individuals – people*. Зазначені одиниці актуалізують макроструктуру ідеологічної поляризації представників своєї та чужих націй, представлену пропозиціями МИ / СВОЇ: ХОРОШІ – ВОНИ / ЧУЖІ: ПОГАНІ.

У наступному прикладі макроструктура поляризації актуалізована пропозиціями МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ, а саме: *Immigrants do create tensions and American people perceive that newcomers are in competition for scarce resources and public services. The pressure on resources is often intense and local services are often insufficient to meet the needs of the existing community, let alone newcomers* (15).

Хоча для номінації іммігрантів американський політик Д. Камерон використовує нейтральні лексичні одиниці *immigrants, newcomers*, семантика предикативних конструкцій *do create tension, are in competition for scarce resources and public services*, що співвідносяться із цими одиницями, не є нейтральною. За допомогою речення з вказаними конструкціями, а також речення *The pressure on resources is often intense ...* перебування іноземців у країні представлено політиком як таке, що не викликає позитивних емоцій у британців і не вигідне для них. Проте представників своєї нації Д. Камерон не характеризує негативно. Отже, у вказаному фрагменті дискурсу поляризація американців і чужинців здійснюється пропозиціями МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ.

Таким чином, ключовим питанням у лінгвістичному аналізі етнічних упереджень постає визначення структури цього явища, що дає підставу дослідити особливості його дискурсної реалізації. Етнічні упередження становлять когнітивні структури, що містять стереотипний

(гетеростереотипи), оцінний (негативна оцінка) та ідеологічний (ідеологія етноцентризму) компоненти. Упереджені та етноцентричні уявлення представників однієї нації про інших визначають особливості структурно-семантичної організації їх дискурсу, що формуються аксіологічними пропозиціями МИ / СВОЇ: ХОРОШІ – ВОНИ / ЧУЖІ: ПОГАНІ; МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ та актуалізуються в ньому за допомогою мовних одиниць різних рівнів.

Література

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. Березович Е. Л. Ономастологический портрет “человека этнического”: принципы построения и интерпретации / Е. Л. Березович, Д. П. Гулик // Встречи этнических культур в зеркале языка (в сопоставительном лингвокультурном аспекте) [отв. ред. Г. П. Нецименко]. – М. : Наука, 2002. – С. 231–253.
3. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак; [пер. с англ. и нем. В. И. Карасика и Н. Н. Трошиной]. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
4. Гасанов И. Б. Национальные стереотипы и образ врага / И. Б. Гасанов. – М. : Прогресс, 1994. – 39 с.
5. Гнатенко П. И. Этнические установки и этнические стереотипы / П. И. Гнатенко, В. И. Павленко. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1995. – 200 с.
6. Кон И. С. Психология предрассудка. О социально-психологических корнях этнических предрассудков / И. С. Кон // Новый мир. – 1966. – № 9. – С. 187–201.
7. Красавский Н. А. Аксиологическая лингвистика и этносознание / Н. А. Красавский // Аксиологическая лингвистика: проблемы изучения культурных концептов и этносознания: Сб. науч. тр. – Волгоград: Изд-во “Колледж”, 2002. – С. 3–8.
8. Dijk T. A. van. Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk / T. A. van Dijk. – London: Sage Publications. – 1987. – 437 p.
9. Dijk T. A. van. Prejudice in discourse: An analysis of ethnic prejudice in cognition and conversation / T. A. van Dijk. – Amsterdam: Benjamins, 1984. – 294 p.
10. Dijk T. A. van. Ideology: a Multidisciplinary Approach / T. A. van Dijk. – London : Sage Publications, 1998. – 374 p.
11. Krech D. Individual in society / D. Krech. – New York : Academic Press, 1962. – 214 p.
12. Irving L. The Language of Ethnic Conflict / L. Irving. – New York : Columbia University Press, 1983. – 162 p.
13. Smitherman-Donaldson G. Discourse and Discrimination / G. Smitherman-Donaldson. – Detroit : Wayne State Univ. Press, 1988. – 268 p.

Довідники

14. The Oxford English Dictionary. A Supplement to the Oxford English Dictionary / [ed. by R. W. Burchfield]. – Oxford : Clarendon Press. – Vol. 3. – 1982. – 1579 + viii p.

Джерела ілюстративного матеріалу

15. Cameron D. Balancing freedom and security / D. Cameron. – Режим доступу : <http://www.hot.com.politica.usa=73182&speeches=1>
16. Gorman T. Third Immigration: Importing Poverty, not Prosperity / T. Gorman. – Режим доступу : http://www.conservatives.com/tile.do?def=news.story.page&obj_id=124225&speeches=1
17. Parsons T. Man and Wife / T. Parsons – London : Harper Collins Publishers, 2006. – 448 p.
18. Rich B. National calamities / B. Rich. – Режим доступу : <http://www.hot.com.politica.usa=12132&speeches=1>
19. Tirkophope E. Islamic Threat / E. Tirkophope. – Режим доступу : http://www.conservatives.com/tile.do?def=news.story.page&obj_id=72237&speeches=1